

УДК 329.11

<http://doi.org/10.5281/zenodo.2537762>

НЕОКОНСЕРВАТИЗМ ЯК ТЕОРІЯ СОЦІАЛЬНОГО РЕВАНШУ

С.Є. Євсєєв, І.В. Тодріна

Харківський національний університет будівництва та архітектури

У сучасних умовах затяжної системної кризи світового економічного порядку посилилася тенденція до заміни в практиці державотворення концепту демократії вільного доступу неоконсервативною моделлю обмеженого доступу. Фактично мова йде про спробу владних еліт взяти соціальний реванш за вимушений період існування соціально орієнтованої держави. Спротив громадянського суспільства вимушує ідеологів неоконсерватизму більш рішуче обґрунтовувати необхідність відмови від основних принципів демократії.

Ключові слова: неоконсерватизм, політична система обмеженого доступу.

НЕОКОНСЕРВАТИЗМ КАК ТЕОРИЯ СОЦИАЛЬНОГО РЕВАНША

С.Е. Евсеев, И.В. Тодрина

В современных условиях затяжного системного кризиса мирового экономического порядка усилилась тенденция к замене в практике государственного строительства концепта демократии свободного доступа неоконсервативной моделью ограниченного доступа. Фактически речь идет о попытке властных элит взять социальный реванш за вынужденный период существования социально ориентированного государства. Сопротивление гражданского общества вынуждает идеологов неоконсерватизма более решительно обосновывать необходимость отказа от основных принципов демократии.

Ключевые слова: неоконсерватизм, политическая система ограниченного доступа.

NEOKONSERVATISM AS THE THEORY OF SOCIAL EXPRESSION

S. Yevseyev, I. Todrina

In today's conditions, the protracted systemic crisis in the world economic order has intensified the tendency to replace in the practice of state-building the concept of free access democracy with a neo-conservative model of restricted access. In fact, it is a question of an attempt by the ruling elites to take revenge for the forced period of existence of a socially oriented state. Opposition to civil society forces ideologues of neo-conservatism to more substantiate the need to reject the basic principles of democracy.

This problem was raised in one form or another in the studies of B. Weingast, D. Wollis, I. Wallerstein, D. North, J. Norton, N. Khomsky. However, in the national political science literature, the issue of global conservative social revenge for the purpose of replacing the democratic system with free access to the system of restricted access has hardly been reflected.

The purpose of this article is to consider the main points of the neo-conservative ideology, which are aimed at the forced dismantling of the model of free-access democracy in modern state-building practice.

The basis of political means of countering the resistance of the masses is the idea of «narrowing the feedback», that is, the ability of citizens to influence political processes. From this point of view, the vigorous appeal of conservatives to a «strong state» should be considered. In the institutional framework, neoconservatism proposes replacing the representative model of democracy with the functional representation of technocratic and managerial staff. In some countries, since the beginning of the new millennium, there has been a tightening of legislation envisaging sanctions for «violations of public order». Expanded police rights. Weakened restrictions on the use of extreme forms of violence. Serious blows to the trade union movement. Discriminatory practices are being increasingly applied to individuals involved in the fight against the policy of «social revenge» and the dismantling of democratic institutions. The danger of such trends is determined not only by their direct significance, but also by the fact that they create conditions for the authoritarian restructuring of political institutions, which is increasingly openly pursued by ideologues of conservatism.

Key words: neoconservatism, political system of restricted access.

Постановка проблеми. У роботах неоконсервативних теоретиків постійно присутня низка положень, які в сукупності можна було б охарактеризувати як систему цінностей сучасного консерватизму: орієнтація на економічну, соціальну і політичну нерівність і в зв'язку з цим – на створення громадських структур, покликаних забезпечити цю нерівність шляхом надання панівних позицій «обраній меншості». На нинішньому етапі хвилі довгого економічного спаду, коли найбільш авторитетні експертні співтовариства й представники світової фінансової еліти оцінюють ситуацію як системну кризу капіталістичного способу господарювання, що виникла внаслідок вичерпання можливостей подальшого зростання прибутків у рамках існуючої системи ринкового розподілу ресурсів, все більш актуальною стає відмова від концепту демократії вільного доступу і заміна його на систему законодавчо унормованих обмежень зазіхань з боку громадянського суспільства на привілейований статус елітарних соціальних груп.

Аналіз актуальних досліджень. Дана проблема в тому чи іншому вигляді підіймалася в дослідженнях Б. Вайнгаста, Д. Волліса, І. Валлерстайна, Д. Норта, Дж. Нортонна, Н. Хомського. Проте у вітчизняній політологічній літературі питання про глобальний консервативний соціальний реванш з метою заміни системи демократії вільного доступу на систему обмеженого доступу майже не дістало відображення.

Метою даної статті є розгляд основних моментів неоконсервативної ідеології, які направлені на форсований демонтаж моделі демократії вільного доступу в сучасній практиці державотворення.

Виклад основного матеріалу. Нагадаємо, що перерозподіл суспільного продукту через систему соціального забезпечення welfare state, яке здійснювалося в промислово розвинених капіталістичних країнах в порівняно великих масштабах протягом повоєнних десятиліть, не було добровільним подарунком націям цих країн від олігархату. Здобуте громадянським суспільством у тривалій і впертій боротьбі, воно в той же час служило важливим соціальним амортизатором, що пом'якшував зовнішні прояви класової конфронтації, інструментом того самого соціального і політичного консенсусу, якого так домагався панівний клас (Валлерстайн, 2003). Зазіхнути на такий перерозподіл означає зазіхнути на сам консенсус. І дійсно, у міру демонтажу «соціальної держави», який здійснюється в процесі реалізації консервативної економічної політики, консенсус, і так досить неміцний, став давати все більш помітні збої (Воронянський, 2015). Спад страйкового руху та інших форм класової боротьби, що намітився з останньої третини ХХ ст., з початку нинішнього десятиліття змінився наростанням відкритих форм опору консервативній економічній політиці. Яскравими прикладами такого опору стали повстання фермерів у штаті Орегон та акція Occupy Wall Street у США, сепаратистські рухи в Шотландії, Північній Італії та Каталонії, перманентні масові заворушення в ФРН, Росії, Україні, Греції та Франції. При цьому чим значніше зусилля, спрямовані на демонтаж соціальних функцій держави, тим сильніше чинить їм відсіч населення.

Теоретики консерватизму в якійсь мірі враховували можливість такого розвитку подій. Звідси їх підвищена увага до соціального реваншу шляхом політичних засобів протидії опору мас. Стрижень цих засобів становить ідея «звуження зворотного зв'язку», тобто здібності громадян впливати на політичні процеси (Денисенко, 2013). Саме з цієї точки зору слід розглядати енергійну апеляцію консерваторів до «сильної держави». Одну з головних

вад існуючої державної системи консерватори вбачають у породженій нею так званій «кризі керованості», іншими словами – в нездатності державного механізму повною мірою реалізувати ті економічні та соціальні цілі, які сприяють збереженню привілейованого доступу вузького кола представників політичної еліти до центрів прийняття державно-владних рішень та владного перерозподілу ресурсів (Денисенко, 2013; Хомский, 2002).

Показовим у цьому плані є висновок Б. Гугенбергера про те, що сучасна держава надмірно йде назустріч вимогам своїх громадян і саме це робить її слабкою і залежною, «колосом на глиняних ногах» (2015, s. 36). Така держава перестає бути «центром кристалізації політичної лояльності громадян» (2015, s. 47). У той же час вона втрачає функцію їх захисту. А в результаті «Левіафан все більш і більш набуває рис молочної корови» (2015, s. 75).

З цієї оцінки випливають і конкретні рекомендації, які дають політичній еліті консервативні ідеологи. В остаточному підсумку всі ці рекомендації зводяться до необхідності особливого упору на функцію прямого насильства як головну форму реалізації влади. «Якщо суспільство не хоче стати жертвою власних мінливих настроїв і потреб, – вказує Г. Шесно, – то йому необхідний постійний контроль, постійне втручання державних інстанцій, що мають авторитет, який дозволяє, керуючись можливостями і потребами суспільства, виступати проти того, чого домагається та чи інша група інтересів, щоб привести в рух більшість населення» (2014, s. 176).

Шлях до посилення примусової функції держави консерватори бачать перш за все в поступовому демонтажу демократичних інститутів. Згідно П. Ноаку, мета державної політики полягає не в розширенні демократії, а в тому, щоб підвищити здатність держави до управління і одночасно керованість кожного індивіда. Певною мірою керованість і демократія знаходяться в стані війни. Тому «надлишок демократії рівнозначний дефіциту керованості» (2010, s. 77). С. Гантінгтон (2004) також указує на те,

що стабільність державного ладу вимагає певної міри неучасті громадян у демократичному процесі.

У найбільш концентрованій формі орієнтація на згортання демократії втілена в теорії «демократичного панування еліт». Відповідно до цієї теорії, вищі групи політичної еліти як панівного класу утворюють не тільки найбільш дієву і творчу силу суспільства, але й основу його існування. Еліта відгукується на вимоги і запити часу, мас, приймає рішення, здатні захопити маси. Соціальна диференціація, що є постійною рисою соціальної еволюції — це природний шлях утворення еліти. Тому прагнення певних суспільних сил перешкоджати диференціації є реакційним по своїй суті (Guggenberger, 2015).

Сутність теорії «демократичного панування еліт» може бути зведена до кількох основних положень. Перше з них базується на твердженні, що в сучасних умовах, для яких характерне значне ускладнення проблем, що постають перед суспільством, роль елітарних груп, компетентних в справі управління, в порівнянні з минулим не тільки не зменшується, але істотно зростає. М. Понятовські, доводячи цю тезу, обґрунтовує його потребами науково-технічної революції. «У наукову еру, — пише він, — егалітарний антиелітизм — не просто наївна помилка, а смертельна небезпека» (2017, р. 284). Приблизно до тих же аргументів вдається Х. Шельскі. Відповідальність і контроль за розвитком індустрії і техніки, стверджує він, повинні перебувати в руках технократичної еліти, яка приймає рішення виключно на основі «ділових імперативів» (2009, s. 85), які вона сама визначає. Демократія більше не потрібна, бо сучасна техніка не потребує узаконення. Друге положення виходить з того, що «простий народ» за своєю суттю не пристосований до того, щоб впливати на процес управління суспільством (Харви, 2007).

Як указує Дж. Сарторі, історичний досвід, свідчить про те, що «уявлення про самоврядний демос засновані або на неспроможному міфі, або на демагогічних гаслах» і що в обох випадках «це може призвести до

банкрутства системи» (1993, с. 187). Негативне ставлення до народу як носія влади неминуче тягне за собою перегляд такого постулату класичної буржуазної теорії демократії, як рівність (третє основне положення теорії демократичного панування еліт).

Останнім часом увагу прихильників демонтажу демократичних структур привертають певні тенденції нинішнього державно-монополістичного розвитку, що відкривають, з їх точки зору, додаткові перспективи обмеження політичного впливу соціальних низів. Відомо, що різке зростання обсягу державного втручання в соціально-економічну та інші неполітичні сфери суспільного життя породило об'єктивну необхідність істотно розширити – за межі традиційної політичної системи – узаконені канали взаємодії між громадянським суспільством і державою. В результаті ще на стадії «раннього» державно-монополістичного капіталізму паралельно з представницькими інституціями і поряд з ними стала виникати принципово відмінна від них система взаємозв'язку керованих і керуючих, заснована не на територіальному, а на функціональному представництві (Алмонд и др., 2012). Виразниками «громадських інтересів» в ній виступали не партії, які об'єднують своїх членів за принципом спільності політичних поглядів і цілей, а непартійні організації та угруповання, що зводять людей або на основі однаковості виконуваної ними суспільної функції, або прихильності до того чи іншого специфічного інтересу.

У міру розвитку цих інститутів виникла ціла система функціонального представництва, що складається з установ, різних за калібром, статусом і колом покладених на них обов'язків. Саме ця система і стала місцем «сходження» представників зацікавлених груп і державної влади. Найважливіша відмінність функціонального представництва від традиційної партійно-політичної системи полягає в тому, що якщо в останній комплектування виборних установ відбувається цілком або головним чином з представників політичних партій, а партії-переможниці формують уряд і інші органи виконавчої влади, то інститути функціонального представництва,

навпаки, створюються і формуються зверху – по суті, в наказовому порядку (Лейпхарт 1997; North 1990). Держава не тільки встановлює їх склад, повноваження, формує завдання і фінансує дані установи, а й, як правило, посиляє в них своїх представників. Вона ж визначає «правила гри», відповідно до яких розгортається діяльність даних установ, може в будь-який момент припинити роботу кожної з них, чи створити нові (Денисенко, 2013). Очевидно, що особливості функціональної системи створюють сприятливі можливості для її перетворення на впливовий чинник, що протистоїть представницькій системі та впливає на неї в антидемократичному дусі.

Виникнення, розвиток і зміцнення функціональної системи управління породили цілий потік відповідних концепцій, які виступають під прапором неокорпоративізму. Звичайно ж, далеко не всі прихильники неокорпоративізму можуть бути охарактеризовані як консерватори. Серед неокорпоративістів існує впливове ліберальне крило, що розглядає функціональну систему не як противагу, а як доповнення до парламентсько-представницьких інститутів. І тим не менше переважно консервативний характер сучасних неокорпоративістських теорій не викликає сумнівів.

У справі демонтажу демократичних структур консерваторам вдалося поки досягти успіху менше, ніж при здійсненні економічної політики. Неприйняття населенням їх установок в цій області виявилось більшим, ніж вони спочатку припускали. Проте політикам, які керуються неоконсервативними установками, вдалося і тут частково реалізувати свої плани. У ряді країн ще з початку нового тисячоліття відбулося посилення законодавства, що передбачає санкції за «порушення громадського порядку». Розширено права поліції. Ослаблені обмеження на застосування нею крайніх форм насильства. Серйозні удари нанесені профспілковому руху. Все ширше практикується дискримінаційна практика щодо осіб, які беруть участь в боротьбі проти політики «соціального реваншу» і демонтажу демократичних інститутів. небезпека тенденцій такого роду визначається не тільки їх прямим значенням, а й тим, що вони створюють умови для авторитарної

перебудови політичних інститутів, яка все більш відкрито ставиться за мету ідеологами консерватизму. В обстановці глибокої дезорієнтації суспільної свідомості, викликаній прогресуючим розпадом ліберально-реформістських міфів, що виникли в умовах економічного підйому кінця 1950-х – початку 1970-х років, під впливом зростаючого страху перед новими економічними і соціальними потрясіннями багато аргументів консерваторів, незважаючи на явні невдачі їх практичної політики, повністю або частково сприймаються значними групами населення. І це забезпечує консервативним політичним силам підтримку, стійкість якої хоча й відносна, але є об'єктивною реальністю.

Висновок і перспективи подальших досліджень. На даному етапі суспільного розвитку в ідеології державотворення відбувається перехід від ліберального концепту з опорою на соціальну державу з рівноправним доступом громадян до центрів прийняття владних рішень, до неоконсервативної моделі обмеженого доступу, що має закріпити привілейований характер доступу до влади. Ці тенденції потребують уважного аналізу як в плані вивчення результатів заснованої на засадах неоконсерватизму економічної політики, так і наукової інтерпретації особливостей політичних технологій неоконсервативних сил.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алмонд, Г., Пауэлл, Дж., Стром, К. и Далтон, Р., 2012. *Артикуляция интересов*. [online] Доступно: <http://pavroz.ru/almond-articulation> [Дата обращения 5 сентябрь 2018].
2. Валлерстайн, И., 2003. *После либерализма*. Перевод с английского М.М. Гурвиц, П.М. Кудюкин, П.В. Феденко. Москва: Едиториал УРСС.
3. Воронянський, О. В., 2011. «Національні інтереси» як категорія політичної науки. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Філософія, філософія права, політологія, соціологія*, [online] 10. Доступно: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2011_53/Gileya53/P8_doc.pdf [Дата звернення 5 вересня 2018].
4. Воронянський, О.В., 2015. Проблема суб'єктності суверенітету в контексті технології здійснення влади. *Evropsky politicky a pravni diskurz*, 2(4), с. 205–209.
5. Денисенко, І.Д., 2013. Сучасна теорія конфлікту: проблеми експлікації, демаркації, класифікації. *Український соціум*, 3(46), с. 16–26.
6. Лейпхарт, А. 1997. *Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование*. Москва: Аспект Пресс.

7. Сартори, Дж., 1993. Вертикальная демократия. *Политические исследования*, 2, с. 80–89.
8. Хантингтон, С. 2004. *Политический порядок в меняющихся обществах*. Москва: Прогресс-Традиция.
9. Харви, Д. 2007. *Краткая история неолиберализма. Актуальное прочтение*. Перевод с английского Н.С. Брагиной. Москва: Поколение.
10. Хомский, Н. 2002. *Прибыль на людях. Неолиберализм и мировой порядок*. Перевод с английского Б.М. Скуратова. Москва: Праксис.
11. *A colloquio con Michel Ponjatowski*. 2017. Roma.
12. Dahl, R. 1971. *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven: Yale University Press.
13. Guggenberger, B., 2015. Sind wir noch Regierbar?: Zur Dialektik von Stärke und Schwäche der modernen Staates. In: K. H. Biedenkopf, G. Eisermann, B. Guggenberger, ed. *Der Überforderte schwache Staat: Sind wir noch regierbar?* Freiburg.
14. Noak, P. 2010. *Ist die Demokratie noch regierbar?* München.
15. North, D. 1990. *Institutions, Institutional Changes, and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
16. Schelsky, H. 2009. *Der selbständige und der betreute Mensch: Politische Schriften und Kommentare*. Stiltgart.
17. Szszesno, G. 2014. *Die Disziplinierung der Demokratie. – Reinheit bei Hamburg*.

Інформація про авторів

Євсєєв Сергій Євгенович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії Харківського національного університету будівництва та архітектури; e-mail: evseev.s1959@gmail.com; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0419-4100>.

Тодріна Інна Валеріївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії Харківського національного університету будівництва та архітектури; e-mail: todrina.innochka@gmail.com; ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1381-3281>.

Стаття надійшла до редакції: 03.10.2018 р. Прийнята до друку: 19.10.2018р.